

УДК 111.1:130.121

Світлана Киселиця

ДВОВІР'Я В УКРАЇНІ ЯК СПАДОК “ЧУЖОЇ” ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті досліджується світоглядна значимість віри як екзистенційної реальності на українському підґрунті, двовір'я визначається не як релігійний, а культурний чи-то ментальний феномен. Автор прагне тлумачити проблематику “іншого” та “чужого” у контексті діалогічної спрямованості вітчизняної етнофілософії.

Ключові слова: віра, вірування, двовір'я, “інший”, “чужий”, національна культура.

С. Киселиця. Духверие в Украине как наследие “чужой” идентичности

Стаття посвячена дослідженню вери як екзистенційної реальності в українському контексті, духверие визначається не як релігійний, а культурний или ментальний феномен. Преследується задача рассмотреть проблематику “другого” и “чужого” в контексте диалогической направленности отечественной этнофилософии.

Ключевые слова: вера, верование, духверие, “другой”, “чужой”, национальная культура.

S. Kyselytsya. Double-faith in Ukraine as “alien” identity

Thesis is devoted to the problem of forming the phenomenon of belief as existentialist reality, double-faith as cultural phenomenon, but not religion's or mentality phenomenon. The article aims to examine issues other and alien from vector of ethnophilosophy.

Key words: belief, trust, double-faith, “other”, “alien”, national culture.

Свідченням того, що за прадавніх часів українство було високо розвинутою цивілізацією, є знахідки Мезенської стоянки, Кам'яної могили, Трипільської культури, а пізніше прагнення самоідентифікації через “Велесову книгу”, геніальну пам'ятку українського народу, що викристалізувалася протягом V–IX сторіч і, ймовірно,

но, переписана в XVI чи XVII сторіччі. Формування національної ідентичності – надзвичайно складний процес вживання людини у космічний простір загалом, а для України з її геополітичним становищем, де екзистенційно поєдналися розмаїті релігійні, політичні, психологічні тенденції, й поготів. Різновекторність інтересів співмешканців – це завжди випробування, позаяк взаємодія з “чужим” спонукає до інтелектуальної, вольової та емоційної напруги, пов’язаної із постійним пошуком Себе. Особливої актуальності цей процес набуває саме за часів чи-то повернення, чи-то здобуття незалежності, коли Новітня Україна все ще знаходиться у світоглядно-теоретичній невизначеності щодо своїх національних пріоритетів.

Філософська думка етносу повсякчас формується через розв’язання суперечностей поміж Особистістю та Спільнотою. Київська Русь – перша східнослов’янська держава, яка усталенням проблеми етнічної самосвідомості виявила закономірний перехід від міфологічного до релігійно-філософського рівнів світогляду, сформувала екзистенціальні підвалини специфічної різновекторної української духовності. Цей перехід прискорився з офіційним впровадженням на Русі у 988 році християнства, яке логічно та історично (чи геополітично?!) було підготовлене розвитком її попередньої язичницької культури мислення та поступу, що хвилюю “накотилися” із Північно-Західної (із варяг – у князі) та Південно-Східної Європи (Константинопольський родинно-релігійно-політичний союз). Філософсько-антропологічне підґрунтя тієї доби виразно демонструє через літописи, проповіді, повчання та інші твори церковно-богословського характеру крихку межу поміж культурою переважно унітарного європейського Заходу (Римська імперія) і багатоголосого євразійського Сходу (Візантія)

У філософській думці Київської Русі переважала етична проблематика: філософська картина світу, людські стосунки розглядалися крізь опозицію Добра і Зла. А в соціальній філософії домінували патріотичні ідеї єдності всіх руських земель, зміцнення і централізації держави для відсічі “чужим”. Як справедливо зазначає автор концепції розбудови новітнього напрямку народознавства – філософії етнокультури Володимир Личковах: “...з прийняттям християнства, виникає феномен “двовір’я”, коли язичницька міфологія, давні культи і обряди “сплавляються” з християнською догматикою,

церковним календарем і святами. Як би там не було, традиційна народна релігійність українства є метарелігійною, тобто вшановує світ, природу, людину, життя як сакральні цінності, освячені Духом, що, може, й виходить за межі церковного канону” [1, с. 19].

Екзистенціальними підмурівками в дослідженні будь-якої культури є з’ясування її джерел: природного оточення на кшталт фізичних, біологічних чи-то генетичних особливостей носіїв; етнокультурних успадкувань від давніх історичних періодів; особливостей історії або історіософського досвіду; взаємин із сусідами, зовнішніх культурних впливів; професійної духовної творчості, особливо ментальність, онтологічним різновидом яких є філософська та релігійна діяльність її носіїв. Правильного й усебічного уявлення про традиційну народну культуру можна набути, глибоко ознайомившись із широким колом фольклорних явищ, які протягом століть становили сутність культурного буття українського народу.

На вітчизняному підґрунті виникають самобутні різновиди віри у вигляді політеїстичних, монотеїстичних, пізніше пантеїстичних систем цінностей. У слов’янському світі з речовинністю, несвободою та обмеженістю божества пов’язане багатобожжя. Боги втілюють у собі вищі потенції природи, і будь-яка сила, з якою доводиться мати справу людині, має аналог у божественному світі. Усі язичницькі боги несуть у собі хтонічне (земне) начало, пов’язане з ідеєю могили і статі, тління і проростання. Цим вони подібні до природи. Термін “язичництво” зазвичай застосовують щодо різних культів.

Міфологічному розумінню простору властива певна унормованість, на відміну від хаосу. Важливі напрямки руху – вперед, назад, праворуч, ліворуч – пов’язували зі сторонами світу. Усі вони навантажені (“хороші” або “погані”). Східні слов’яни ділили світ на “свій” і “чужий”, поріг вважали межею між ними, вікно – “оком” дому. Знайдені на території України ранні слов’янські землянки орієнтовані на сторони світу стінами або кутами. Просторова структура має відповідники у часовій структурі, на основі якої формуються смислові ланцюги: уперед – схід – ранок – весна; праворуч – південь – день – літо; назад – захід – вечір – осінь; ліворуч – північ – ніч – зима [2, с. 178].

Слов’яни пов’язували свій побут із історією впорядкування Космосу, системою норм життя, елементами культу, які відтво-

рювали у ритуалах. Душі, за їх уявленнями, – стверджує знаний український філософ та культуролог Мирослав Попович, – відповідають функціям духовної діяльності. Душа, яка бачить-розуміє, ототожнюється з оком, головою. Чуття пов'язане із серцем, серцевиною. Вітальність, життєва сила, ототожнюється з нутрощами. Мікрокосм людини – її власне “Я” і сімейне коло водночас. Члени родини асоціюються з небесними символами: “ясен Місяць – пан господар, красне Сонце – жінка його, Дрібні зірки – його діти” [3, с. 120]. Тож, за змістом основного міфу слов'янства, що має індоєвропейське коріння, боротьба небесного громовержця з його супротивником із Нижнього світу відбувається на освоєній слов'янами території, її перебіг пов'язаний із землеробським циклом і позначений сезонно-календарними святами.

Увесь багатий міфопоетичний світ язичництва виступав уособленням природних сил, з якими людина взаємодіяла в реальному житті. Ритуальність, символіка були виявом прагнення людини до активного втручання в природні процеси, виявом її віри у власні сили [4]. Слов'яни завжди вірили в нечисту силу. Етнографи вважають, що більшість образів української демонології має дохристиянське походження. Вірування народу в злих духів пов'язувалися з їх уявленнями про навколишній світ як чужий, ворожий. До найпоширеніших в українській демонології образів належать відьми, русалки, мавки, домовики, упирі, вовкулаки, змії, песиголовці, вурдалаки тощо. Частина з них є генетичним продовженням та своєрідною трансформацією образу чорта, диявола, мефістофеля, люцифера, змія-спокусника, демона, сатани тощо, які, згідно з народними віруваннями, виникли раніше, ніж із хаосу утворився світ.

Із поширенням на давньоруських землях християнства язичництво тривалий час боронило себе від християнської проповіді. Народ важко сприймав чужу віру, в нього були власні релігії, культу, божества. Оскільки їх було кілька і вони були неподібні між собою, результат ідейної боротьби християнства з язичництвом був визначений наперед, адже православ'я мало продуману організацію, підтримку влади і надавало своїм адептам можливість долучитися до світової культури, сприяло зміцненню держави. Здобувши політичну перемогу, тогочасна офіційна релігія, видається, все ж не змогла подолати прадавній світогляд, який так і залишався строкатим, еkleктичною культурною сумішшю. У Русі (Київ, Чер-

нігів, Переяслав) двовір’я існувало довго, а найдавніший культ – поклоніння духам померлих – частково залишився дотепер. Тож, двовір’я – це самобутній культурний феномен, що поєднує міфологічний та християнський типи світогляду, вірування, ритуали.

Етнокультура – найконсервативніший елемент культури: її архетипи, в яких закодовано певні особливості світосприймання і світорозуміння, є одним із важливих чинників самоідентифікації. Вона охоплює міфи, звичаї, фольклор, народне ремесло, мову. До української етнофілософії можна зарахувати деякі символи, образи тисячолітньої давності (в колядках помітні елементи магічних ритуальних дій, деякі з них походять із часів трипільської культури тощо). Вітчизняна духовна культура, попри її консерватизм, не залишалась упродовж своєї історії незмінною, оскільки на неї постійно впливали розмаїті ідеологічні та соціально-політичні явища.

Навіть із появою та розвитком в Україні професійних мистецьких форм, фольклор залишився важливим виявом двовір’я. Більшість сучасних цивілізованих націй майже втратила живу традиційну народну культуру, в Україні ж цей процес не набував ще катастрофічних форм, хоча й зазнав через відомі історичні обставини невідшкодованих втрат. Адже вітчизняна духовна спадщина складається із загальнолюдських цінностей, що виникли на підмурівках слов’янської міфології і народних традицій, одухотворених християнською вірою. Так звані різновекторні моральні, релігійні, естетичні тенденції надавали наснаги творцям культурно-антропологічного простору, що “засвітилося” в історії цивілізації не стільки як двовір’я, скільки як віра у можливість олюднення природного світу.

Отже, віротворчість [5, с. 29-33] набуває ознак симбіозу означених культур, що формується навколо етико-морального вирішення низки загальнолюдських світоглядних проблем із особливим національним колоритом у вигляді так званого “двовір’я”. Це моральне спрямування було співзвучне християнській парадигмі. Проте справедливим видається і протилежне твердження: духовне середовище тогочасного українства виявляє народний характер, глибоко вкорінений у людське буття, що граничить із побутовою масовою культурою (“Велесова книга”, усна народна творчість, образотворче мистецтво, первісні релігії тощо). Відтак двовір’я необхідно по-

ціновувати як історично успадкований від предків стан: один рівень віри походить від книжників, сформований за часів Київської Русі, а інший – від пересічного люду, у побуті як певна звичаєвість, обрядовість, шанування...

Із сивої давнини в Україні “уживалися” розмаїті релігійні вірування. За геополітичною спадковістю ми приречені на екстравертивний характер національної культури загалом та кожного із нас зокрема. Ця особливість світосприйняття виявляється через прагнення долучити до свого знання про світ думку не стільки “чужого”, як “іншого”, що “аргіогі” визначається як ймовірно істинна. Відтак українство вирізняється з-поміж інших європейських спільнот неабиякою толерантністю, оскільки довелося “всмоктувати із молоком матері” повагу до багатьох етнокультур, що так щедро прихистила наша земля.

Абсолютні, поза простором і часом, цінності, без огляду на конфесійно-корпоративну спрямованість, є загальнолюдськими, тож мають універсальне значення та необмежену царину впливу (віра у доброту, любов, чесність, гідність, красу, мудрість, справедливість, чемність, порядність, толерантність, поміркованість, гречність тощо). У сучасній Україні в життя та побут народу входять нові знаменні дати й урочистості. Є в народному календарі дати, пов’язані з релігійними святами як християнського віросповідання, так і язичницького. Часто спостерігаємо дивовижне поєднання народних звичаїв та релігійних ритуалів, канонізованих православною, греко-католицькою, римо-католицькою, протестантською церквами, діяльність яких поширена у Новітній Україні часів незалежності.

Проте, як і споконвіку, основна складова народного календаря – родинний календар, який охоплює важливі віхи життя сім’ї, кожного її члена, де Всі Свої. Велика увага в українському культурно-антропологічному просторі завжди приділялася моральним стосункам, які накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов’язаний із сильними емоційними переживаннями, тому що саме так закладаються підвалини інтелектуально-вольового ставлення людини до “Іншого” (і не завжди “Чужого”!).

Виходячи із опозиційної налаштованості назви нашої скромної теоретичної розвідки, варто дослухатися до дещо парадоксальної думки знаного українського філософа, який в останні десятиріччя

набув статусу “сумління нації” Сергія Кримського: “Діалог культур неможливий! Діалог – це означає мати спільну метамову... Сама сократівська методика діалогу включає наявність спільної мови. Адже кожна культура має свої цінності. Можлива взаємодія, можлива імітація, запозичення, можливе й насильницьке придушення однієї культури іншою. Але не діалог! Бо взаємодія не потребує спільної мови. Це просто якісь елементи взаємодії” [6]. Тож творчим віддзеркаленням ментальної різновекторності є світовідношення українців як переважно плюралістичне, антеїстичне, екзистенціальне і кордоцентричне.

Наголошуючи на важливості формування особистісної самоідентифікації, все ж обстоюємо позицію домінування національної ідентифікації у процесі соціалізації українця (як і будь-якої іншої за національною приналежністю людини). Оскільки саме остання має сенсоутворююче підґрунтя і є результатом завжди колективної творчості, отже, стимулює виникнення такої фундаментальної ознаки антропосоціального простору як спілкування, що походить від слова “спільне”, “спільнота”. Ситуація, коли інший залишається чужим (непізнаним, нецікавим, непочутим, неприємним, неприйнятним тощо), призводить до хворобливості нації. Бажання повного подолання відчуженості може, своєю чергою, спричинити трагічну колізію самототожності, що ідентифікується як націоналізм, фашизм, нігілізм, цинізм, фанатизм у розмаїтті моральних, політичних, правових, релігійних форм особистісної недолугості чи загальноєтнічної обмеженості. Прагненням долучитися до чужої культури із вищезазначених мотивів співвітчизники вигідно вирізняються від “Інших”.

Так склалося, що українство протягом багатьох сторіч має можливість (чи змушене?!) долучатися до надбань інших культур, технологій, традицій, тому що на щастя (чи на біду?!), кожен із нас, на кшталт стародавніх греків ідентифікується із оточенням, виявляється надзвичайно довірливим, незахищеним, геополітично та психологічно відкритий світові. Відтак, є правильним зі світоглядно-теоретичних міркувань двовір’я поцінувати не як релігійний феномен, а, насамперед, як феномен самобутньої вітчизняної культури, оскільки віру варто розглядати як цивілізаційний процес вкоріненості особистості у буття, що оптимізує стосунки поміж “Собою, Улюбленим” та “Іншим, Чужим”. Наостанок: якщо

Бог існує в людській уяві, то він Один, в який би спосіб не тлумачився різними системами віровчень. Тож, і віра як екзистенціальна реальність виявляється загальнолюдською абсолютною цінністю, а двовір'я на українському підґрунті позиціонується як її різновид, який сприймає розмаїття світів з позиції “хай буде як Свій”.

Література:

1. Личковах В. А. Методологічне значення концепцій світовідношення і ментальності для дослідження духовного світу слов'янських культур // Личковах В. А. Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи. – Чернігів: ЧНПУ ім.Т. Г. Шевченка, 2010. – 144 с.
2. Шкепу М. А. Время и пространство “Логоса” в древнеславянском мирозерцании и современный иррационализм // Греко-славянское духовное единство. – Донецк, 1993. – 278 с.
3. Попович М.В. Мироззрение древних славян. – Київ: Наукова думка, 1985. – 257 с.
4. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – Київ: Абрис, 1994. – 265 с.
5. Киселиця С. Віротворчість у слов'янській духовній культурі // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: Збірник наукових статей. – Чернігів: ЦНТІ, 2006. – 180 с.
6. Кримський С. Б. Людство живе на вулкані, що зветься історія // День. – 2003. – № 206.